

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN SÖZ VARLIĞINDAKİ ORTAKLIĞA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

*Oktay Selim KARACA**

ÖZET

Ünlü dilbilimci M. Swadesh diller arasındaki akrabalık ilişkilerini göstermek amacıyla yüz kelimelelik bir liste hazırlamıştır. Bu liste, dil veya lehçeler arası karşılaştırmalarda akrabalık derecesinin belirlenmesi açısından çok önemlidir. Bu makalede, bugün farklı sınırlar ve şartlar altında yaşayan Türk devlet ve topluluklarında resmî statüde kullanılan lehçeler arasında bir karşılaştırma yapılarak, bazı çağdaş Türk lehçeleri arasındaki ortaklıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla M. Swadesh'in listesi Kazak, Kırgız, Özbek, Azerbaycan, Tatar ve Türkiye Türkçesi lehçelerine uygulanmış ve ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk lehçeleri, temel kelimeler, dil akrabalığı, lehçe.

A COMPARATIVE SURVEY OF COMMON ELEMENTS IN CONTEMPORARY TURKIC LANGUAGE FAMILIES

ABSTRACT

World renowned linguist M. Swadesh has prepared a list of hundred words in order to point out the familial relationship between languages. This list is extremely important in terms of the determination of familial relationships between languages and dialects. Through a comparative analysis, this article aims to point out the common elements in official Turkic dialects used among countries and communities that live under different flags and circumstances. To achieve this end, M. Swadesh's list has been applied to Kazakh, Kirgiz, Uzbek, Azerbaydjan, Tatar and Turkish dialects and the results are interpreted accordingly.

Key Words: Turkic dialects, basic words, dialect, closeness of relationship.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: o.karaca@iku.edu.tr

Giriş

1. Problem

Bugün bir yazı diline sahip Türk lehçesi sayısı yirmi civarındadır. Eski Sovyet bilim adamları tarafından hazırlanan “Türk Dilleri” isimli kitapta 39 Türk dili (bunların 15’i eski, 24’ü çağdaş diller) yer almaktadır (bkz. Tyurkskiye yazıki, 1997). Sovyet bilim adamları ve hatta bugünkü halefleri bunları lehçe değil, dil olarak kabul etmektedir. Türkiye’de ise hâlâ isimlendirme konusunda tam bir anlaşma sağlanmış değildir. Türkiye’de bunlara “lehçe” denmesi gerektiğini savunanlar yanında “dil” denmesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır (Tekin, 1997: 88–89). Bu tartışmalarda kullanılan temel dayanak karşılıklı anlaşılabilirliktir (bkz. Tekin, 1997). Karşılıklı anlaşılabilirlik de ne yazık ki bir iletişim aracının dil mi lehçe mi olduğuna karar vermede kesin bir sonuç sunmamaktadır. Çünkü aynı dili konuşan insanların farklı konulardaki anlama düzeyleri bile aynı olmamaktadır. Yalnızca temel eğitimden geçmiş bir insanın, teknik bir dille kaleme alınmış ciddi bir köşe yazısını aynı düzeyde anlayamayacağı ortadadır. Ercilasun’un bir makalesinde değindiği anlaşılabilirlik ölçütü olarak yazılı metinlerin değil de sözlü iletişimin ve “Ne kadar zamanda ne kadar anlaşılabilirlik derecesi?...” (Ercilasun, 1997: 84-87) gibi bir yöntemin kullanılması teklifi de sorunun çözümüne katkı sağlayacak, yeni yönelimler kazandıracak niteliktedir.

Ayrıca, karşılıklı anlaşılabilirliğin tek ölçüt olarak kabul edilmesi durumunda, bir üst dil veya standart dil içerisinde yer alan ağızlar arasında ve üst dil ile ağızlar arasında da bazen birbirini anlayamayacak kadar büyük farklılıkların olduğu gerçeğini nasıl izah edilecektir. Mesela, M. Ergin’in dil, lehçe, şive, ağız tanımlarını eleştirirken N. Demir’in Türkiye Türkçesi ağızlarından verdiği şu örnekler yukarıdaki iddiayı doğrulamaktadır:

- (1) Dereye gedip gazan guruklar, geesi yüyükler (Alanya) = ‘Dereye gidip kazan kurmuşlar, çamaşır yıkamışlar’ (ST);
- (2) Bas basdı gendini (Kıbrıs) = ‘Otobüs onu ezdi’ (ST);
- (3) İsderim gideyim (Kıbrıs) = ‘Gitmek istiyorum’ (ST)

N. Demir, konuyu tanımlardaki tutarsızlıklar açısından değerlendirirken “Görüldüğü gibi örneklerimiz, yukarıdaki tanıma göre ağızlarda olduğu belirtilen söyleyiş yanında şivede görülmesi beklenen ses ile şekil, lehçelerde bulunduğu söylenen ses ve şekil yanında kelime ve bütün bunlara ek olarak söz dizimi bakımından da üst dil olarak bağlı buldukları standart Türkçe’den ayrılmaktadırlar.” demektedir (Demir, 2002/4: 105-116)

Buradan, söz konusu lehçelere dil mi, yoksa lehçe mi denmesi gerektiği konusundaki anlaşmazlığın Türkiye’deki “lehçe, şive, ağız” tanımlama ve sınıflamalarından da kaynaklandığı sonucu çıkarılabilir. Ama dünyada da bu kavramların tanımında kesin anlaşma bulunmamaktadır. Mesela, Sovyet bilim adamları genellikle bu tanımlardan kaçınmakta Türkiye’de ağız denilen dilin alt biriminden “diyalekt” diye bahsetmektedirler. Mesela, Türkiye’de Azerbaycan Türkçesi için lehçe değil, şive denirken eski Sovyet Türkolojisinde buna dil denmekte ve Azerbaycan ağızları için de diyalekt terimi kullanılmaktadır. “Türk Dillerinin Diyalektoloji Problemleri” adlı eserde “Azerbaycan dilinde her biri aynı zamanda bir takım diyalekt ve ağızlara ayrılan şu dört diyalekt grubu bulunmaktadır: I- Doğu (Kuba, Bakı, Şemahin diyalektleri ve Salyan, Lenkeran ağızları); II- Batı (Kazak, Gence, Karabağ diyalektleri ve Borçalın, Ayrum ağızları); III – Kuzey (Nuhin diyalekti ve Zakatal, Vartaşen ve Kutkaşen ağızları); IV- Güney (Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Erdebil diyalektleri ve Noraşen, Şahbuz ağızları)” (Şiraliyev, 1958: s. 14) denmektedir. Bizde ise mesela, Çağdaş Türk Lehçeleri isimli kitapta Muharrem Ergin’e (M. Ergin de Şiraliyef’e atfen) Azerbaycan edebî dilinin ağızlarının dört grupta toplandığı, bunların da Doğu, Batı, Kuzey ve Güney grubu ağızlarından ve yukarıda parantez içinde verilen ağızlardan oluştuğu bilgisi bulunmaktadır (Buran-Alkaya, 2004: 43).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Sorunun bir başka yönü de fiilî durumdur. Bu lehçelerin konuşulduğu ülkelerde konuya nasıl yaklaşıldığı da önemlidir. Konunun sosyo-kültürel boyutu şöyledir: Bu lehçeleri konuşanlar bugün Türkçe denince sadece Türkiye Türkçesini anlamakta, kendi konuştukları lehçeyi Türkçeye akraba ama ayrı bir dil olarak kabul etmektedirler. Siyasî açıdan ise, bu dil, lehçe veya şiveleri konuşan halkların siyasî sınırlarla birbirinden ayrı olmaları da bu isimlendirmelerde etkili olmaktadır. Bu lehçelerin konuşulduğu ülkelerin anayasalarında da dillerinin isimleri “Azerbaycan dili, Türkmen dili, Kazak dili, Özbek dili, Kırgız dili, Tatar dili” olarak geçmektedir. Türkiye hariç, 1990’lı yıllarda hazırlanan bu Anayasa’larda durumun böyle olmasında Sovyet döneminin etkisi de göz ardı edilemez.

Ahmet Bican Ercilasun’un “uzak lehçe” (Yakutça ve Çuvaşça için) ve “yakın lehçe” (iki lehçe dışında kalan diğer lehçeler için), kabulleri (Ercilasun, 1997: 68-69) şimdilik en makul isimlendirme gibi geliyor.

2. Dil/Lehçe Karşılaştırmaları ve M. Swadesh’in Listesi

Dil, lehçe, şive, ağız terimlerinin tanımlarından hareket ederek bu meselenin çözüme kavuşturulması zor gözüküyor. Burlak-Starostin de bu konudaki tutarsızlıkları “Leksik-istatistik tecrübe göstermektedir ki bu tür dil akrabalığında % 75–85 ve daha fazla leksik örtüşme vardır. Bu tür akrabalıkları belirli (bilinen) akrabalıklar olarak isimlendireceğiz. Şunu da belirtmek gerekir ki diyalektler ve belirli akraba diller arasındaki sınır aşınmış, sosyal ve politik faktörlerin etkisine maruz kalmıştır: doğrusu, leksik-istatistik yöntem açısından çağdaş Çin diyalektleri, daha çok farklı dillerden oluşmaktadırlar; Rumen ve Moldova (veya Fars ve Tacik) tipinde ise tamamen karşılıklı anlaşılabilen diyalektler farklı diller olarak kabul edilmektedir.” (Burlak-Starostin, 2005: 19).

Burlak-Starostin “Dillerin genetik tasnifinde dalları (boğumları) için genel kabul görmüş terimler bulunmamaktadır: Yukarıda belirtildiği gibi (bkz. 19. s.), genellikle %95’i ortak olan lehçeler (idiom) için “diyalekt” terimi kullanılmaktadır (gerçi %99’u örtüşen İsveç ve Dat dillerinin ayrı diller olarak kabul edildiğini; tam tersine %70-80’i örtüşen Çin idyomlarının diyalekt olarak isimlendirildiklerini görüyoruz ki burada ortak bir uygulama yoktur ve pek çoğu politik ve sosyal sebeplerden kaynaklanmaktadır).” (Burlak-Starostin, 2005:167) diyerek bu konudaki tutarsızlıklara dikkat çekmektedirler.

Diller arası karşılaştırmada kullanılan ölçütlerden biri olan istatistik yönteminin kullanılmasının bu problemin çözümünde yeni bir çözüm önerebileceğini düşünüyoruz. Swadesh’in 100 kelime listesinde başka 200 kelime listesi, A. B. Dolgopolskiy’in “Daha istikrarlı 30 kelime listesi” gibi listeler de bulunmaktadır. Swadesh’in 200 kelime listesi, 100 kelime listedeki kelimelere aynı cinsten yüz kelime ilavesiyle oluşturulmuştur. Dolgopolskiy’in 30 kelime listesi ise “su, bit (böcek), siz, göz, sirke (bit sirkesi), yıldız, kış, bilmek, diş, isim, kan, kim, ölü, ay, biz, olumsuzluk eki (Rusça “ne”), değil, tırnak, gece, boynuz, kalp, göz yaşı, kar, güneş, tuz, sen, kulak, ne, ben, dil” ((Burlak-Starostin, 2005: 23) kelimelerinden oluşmaktadır. 200 kelime liste makale boyutunu aşacağından dolayı, 30 kelime liste de yeterince örnekleyici olmadığından dolayı ortalama bir liste olan Swadesh’in listesini tercih ettik. Bu listeyi yukarıda adı geçen Burlak-Starostin’in eserinden aldık. Listedeki kelimelerle ilgili tartışmaların önüne geçmek için de aynen Swadesh’in listesinde olduğu gibi başa İngilizce kelimeleri aldık.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

3. Karşılaştırma Tablosu

M. Swadesh'in 100 Temel Kelimelik Listesi

No	İngilizce	Türkiye Türkçesi	Azeri Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Özbek Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi
1	all	bütün, hep	bütün	hemmesi, bāri, bütün	bütün, hämmä, bārçä	bēri, bütün, бүkil	bütün, toluk, baarı	bötin, barlıq, barça
2	ashes	kül	kül	kül	kül	kül	kül	köl
3	bark	kabuk, zar	ğabıg	gabık	qâbıq	qabıq	kabık	qabıq
4	belly	karın	ğarın	garın	qarın	qarın, iş	karın, iç	qarın
5	big	büyük	böyük	beyik, ulı, iri	kättä, ülkän	ülken, iri, ulı	çoñ, iri, uluu	zur, olı, dev
6	bird	kuş	guş	guş	kuş	qus	kuş	koş
7	bite	ısır-	dişle-	dişle-	tişlä-	tis-	tiştö-	tişle-
8	black	kara	ğara, siyah	gara	qara	qara	kara	qara
9	blood	kan	ğan	gān	qan	qan	kan	qan
10	bone	kemik, kılçık	sümük, gılçığ	sünk	süyak	süyek	söök	söyek
11	breast	göğüs, döş	köks, döş	gövüs, kükrek, tös	kökräk, köks	kevde, kökirek, tös	kökürök, tös, köödön	kükrek, tüş
12	burn (tr.)	yak-	yah-, yandır-	yak-, otla-	yâq-, yândır-	jaq-, örte-, küydir-	cak-, örttö-, küygüz-	yag-, yandır-, köyder-
13	claw (nail)	tırnak	dırnağ	dırnak	tırnaq	tırnaq	tırmak	tırnaq
14	cloud	bulut	bulud	bulut	bulut	bult	bulut	bolıt
15	cold	soğuk	soyuğ	sovuk	sâvuq	suviq, salqın	suuk	suviq, salqın
16	come	gel-	gel-	gel-	kel-	kel-	kel-	kil-
17	die	öl-	öl-	öl-	öl-	öl-	öl-	ül-
18	dog	köpek, it	it, köpek	it, köpek	it	iyt, töbet	it	et
19	drink	iç-	iç-	iç-	iç-	işüv	iç-	iç-
20	dry	kuru	ğuru	gürı	quruq	qurğaq	kuru, kurgak	qorı, kipken
21	ear	kulak	ğulağ	gulak	qulâq	qulaq	kulak	qolaq
22	earth	yer, dünya	yer, dünya	dünyä	dünyä	düniye,	düynö, jer	dönya
23	eat	ye-	ye-	ıy-	ye-	jev	je-, iç-	aşa-, tuqlan-
24	egg	yumurta	yumurta	yumurtga	tu2um	jumirtqa	jumurtka, tukum, uruk	yomırqa
25	eye	göz	göz	göz	köz	köz	köz	küz
26	fat (n.)	yağ	yağ	yag	yağ	may	may	may
27	feather	tüy	tük	tük	pät, tük	mamıq, tük	tük	mamıq, tök
28	fire	ateş, od	ateş, od	öt	ot, âlāv, âtaş	ot, şalın	ot, ört, küyüü	ut, yalqın
29	fish	balık	balıg	balık	balıq	balık	balık	balık
30	fly (v.)	uç-	uç-	uç-	uç-	uş-	uç-	oç-
31	foot	ayak	ayağ	ayak	âyâq	ayak	but, ayak	ayak
32	full	dolu	dolu	dölı	tolä, tolıq	tolı	tolo,	tulı, tulğan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

							toltura	
33	give	ver-	ver-	ber-	ber-	ber-	ber-	bir-
34	good	iyi, hoş	yahşı, hoş	govı, yağşı	yâ2şı	jaşısı	cakşı	ya0şı
35	green	yeşil	yaşıl	yaşıl	yâşıl	jasıl	çaşıl	yeşel
36	hair	saç	saç	saç	sâç	şaş	çaç	çeç
37	hand	el, kol	el	el, gol	kol	kol	kol	kol, kol çugı
38	head	baş, kafa	baş, gafa	baş	bâş	bas	baş	baş
39	hear	dinle-	dinle-	diñle-	tinglä-	tında-	üg-, tıñso-	tıñla-
40	heart	kalp, yürek	gelb, ürek	kalp, yürek	kalb, yüräk	jürek	cürök	yörek
41	horn	boynuz	buynuz	buynuz, şah	şâh., mügüz	müyiz	müyüz	mögez
42	I	ben	men	men	men	men	men	min
43	kill	öldür-	öldür-	öldür-	öldür-	öltir-	öltür-	üter-
44	knee	diz	diz	diz	tizzâ, tiz	tize	tize	tez
45	know	bil-	bil-	bil-	bil-	bil-	bilüü	bel-
46	leaf	yaprak	yarpağ	yaprak	yâprâk	japıraç	calbırak	yafraç
47	lie	yat-	yat-	yat-	yât-	jat-	cat-	yat-
48	liver	karaciğer	ciyer, gara ciyer	bagır, ciger	ciger, bâğır	bavır	boor	bavır
49	long	uzun	uzun	uzın	uzun	uzın	uzun	ozın
50	louse	bit	bit	bit	bit	bit	bit	bit
51	man	adam, erkek	adam, erkek	âdam, kişi	âdâm	adam, kisi	adam, kişi	adem, keşe
52	many	çok	çoh	köp	köp	köp, mol	köp	küp
53	meat	et	et	et	göşt, et	et	et	it
54	moon	ay	ay	ây	ây	ay	ay	ay
55	mountain	dağ	dağ	dâğ	tâğ	tav	too	tav
56	mouth	ağız	ağız	agız	âğız	avız	ooz	avız
57	name	isim, ad	isim, ad	ât, isim	ism, nâm, ât	at, esim	at, ısım	isim, at
58	neck	boyun	boyun	boyun	boyın	moyın	moyun	muyın
59	new	yeni	yeni	tâze	yângi	jaña	cañı	yaña
60	night	gece	géce	gıce	tün, keçâ	tün	tün, keç	tön
61	nose	burun	burun	burun	burun	murın	murun	borın
62	not	değil	déyil	dâl	emäs	emes	emes	tügel
63	one	bir	bir	bir	bir	bir	bir	bir
64	person	kişi	kişi, şehs	kişi, şahs	kişi, âdâm, şâ2s	adam, kisi	kişi, adam	şe0is, adem
65	rain	yağmur	yağmur, yağış	yagmır	yâmğır	jañbır	camğır, caan	yañğır
66	red	kırmızı	ğırmızı, gızıl, ala	gızıl	kızıl	kızıl, al kızıl	kızıl	kızıl
67	road	yol	yol	yöl	yol	jol	col	yul
68	root	kök	kök	kök, damar	ildiz, tâmir	tamır, tüp, tübır	tamır, tüp, negiz	tamır, töp, nigiz
69	round	yuvarlak	yuvarlağ	togalak	yumälâk, dumälâk	döñgelek, domalaç	tomolok, tegerak	tügerak, yomrı
70	sand	kum	gum	çäge, gum	qum	qum	kum	qom
71	say	söyl-, de-	söyle-, de-	söz-, ayt-	söylä-, de-, äyt-	ayt-, de-, söyle-	söylö-, de-	söyle-, eyt-
72	see	gör-	gör-	gör-	kör-	kör-	kör-	kür-
73	seed	tohum,	tohum,	tohum,	uruğ, dâna	urıç, dên	tukum,	orlıç

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

		tane	dane	däne			uruk	
74	sit	otur-	otur-	otur-	otur-	otur-	otur-	utır-
75	skin	deri	deri	deri	teri	teri	teri	tire
76	sleep	uyu-	uyu-	ük-	u2lä-	uyıkta-	ukto-	yoğla-
77	small	küçük	ufag, balaca	kiçi	kiçik	kişkentay, kişi	kiçine, kiçüü	kikçine
78	smoke	tütün	tütün	temmäki	tämäki	temeki, şılım	tameki, çılım	temeke
79	stand	(ayakta) dur-	dur-	dur-	tur-	tur-	tur-	tor-
80	star	yıldız	ulduz	yıldız	yulduz	juldız	cıldız	yoldız
81	stone	taş	daş	dāş	tāş	tas	taş	taş
82	sun	güneş, gün	güneş, gün	gün, güneş	kıyâş, kün	kün	kün	kıyâş, kön
83	swim	yüz-	üz-	yüz-	süz-	yüz-	süz-	yöz-
84	tail	kuyruk	ğuyruğ	guyruk	kıyruğ, dum	kıyruğ	kuyruk	kıyruğ
85	that	şu, o	şol, o	şü, ol	u, şu	sol, osı, ol	uşu, bu	bu, şuşı
86	this	bu	bu	bü	bu	bul, bu, osı	bu, bul, uşol	ul, bu
87	thou	sen	sen	sen	sen	sen	sen	sin
88	tongue	dil	dil	dil	til	til	til	tel
89	tooth	diş	diş	diş	tiş	tis	tiş	teş
90	tree	ağaç	ağaç	ağaç	därâ2t, âğaç	ağaş	cığaç	ağaç
91	two	iki	iki	iki	ikki	eki	eki	ike
92	walk (go)	git-, yürü-	gét-, yéri-	git-	ket- bâr-	ket-, bar-	bar-, ket-	kit-, bar-
93	warm	sıcak	isti	ıssı, gızgın	ıssık	ıstık	ısıık	esse
94	water	su	su	suv	suv	suv	suu	suv
95	we	biz	biz	biz	biz	biz	biz	bez
96	what	ne	ne	näme	ne, nimä	ne	emne	ni
97	white	beyaz, ak	beyaz, ağ	āk	âğ	ağ	ak	ağ
98	who	kim	kim	kim	kim	kim	kim	kem
99	women	kadın	ğadın	ayāl, hātın	2âtın, äyāl	ëyel, hanım	ayal, katın	0atın
100	yellow	sarı	sarı	sārı	sārık	sarı	sarı	sarı

Tablo: 1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

5 Lehçe grubundaki Türk lehçelerinin yüzde olarak örtüşme oranları

	Türkiye Türkçesi %	Azerbaycan Türkçesi %	Türkmen Türkçesi %	Özbek Türkçesi %	Kazak Türkçesi %	Kırgız Türkçesi %	Tatar Türkçesi %
Türkiye Türkçesi		99	95	89	89	88	87
Azerbaycan Türkçesi	99		95	90	91	90	88
Türkmen Türkçesi	95	95		95	90	90	88
Özbek Türkçesi	89	90	95		95	96	94
Kazak Türkçesi	89	91	90	95		98	91
Kırgız Türkçesi	88	90	90	96	98		89
Tatar Türkçesi	86	87	88	94	91	89	

Tablo: 2

Lehçe grupları arasındaki ortalama örtüşme

	Oğuz grubu: Türk, Azeri, Türkmen % (Kendi aralarında)	Karluk grubu: Özbek %	Kıpçak grubu: Kazak %	Kıpçak grubu: Tatar %	Kırgız-Kıpçak grubu: Kırgız %
Oğuz grubu: Türk, Azeri, Türkmen	97	91	90	87	89

Tablo: 3

4. Tablonun Yorumlanması

Bu makalede karşılaştırılan Türk lehçelerinin grup temsilcisi olarak seçiminde Baskakov'un tasnifi esas alınmıştır (bkz. Baskakov, 2006). Oğuz grubu dışındaki lehçelerden birer temsilci bulunmaktadır. Sadece Oğuz grubundan üç lehçe veya şive alındığından diğer lehçelerin birbirleriyle örtüşme oranları yukarıdaki (Tablo 2) tabloda olduğu gibidir. Oğuz grubundan alınan üç lehçenin kendi aralarındaki ortalama örtüşme oranı, üç lehçenin birbiriyle benzerlik yüzdeleri toplanıp üçe bölünmek yoluyla elde edilmiştir. Diğer lehçelerde de aynı yöntem uygulanmıştır. Yani üç Oğuz grubu lehçesinin diğer lehçelerden herhangi biriyle olan örtüşme oranları toplanmış ve üçe bölünerek gruplar arası ortalama elde edilmiştir.

Bu tablodaki verilerle bu lehçe veya dilleri kıyaslayacağız. Daha sonra da kelime katmanları bakımından bu karşılaştırmayı yapacağız. Dil veya lehçeleri kendi aralarında kıyaslarken akraba dil ve lehçeler arasında bulunması tabii olan spontane ve pozisyonel¹ ses denkliklerini de göz önünde bulunduracağız. Çünkü bu ses denkliklerinin çoğu dilci olmayanların bile fark edebileceği düzeyde basit ve kurallıdır. Burlak-Starostin de eserlerinde "Slav, Cermen, Türk dilleri gibi dil aileleri tipindeki dillerin

¹ Pozisyonel (yalnızca bazı durumlarda), spontane (bütün fonetik durumlarda) fonetik değişiklikler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

akrabalığını göstermek için prensip olarak özel delillere ihtiyaç yoktur: bilindiği gibi, bu akrabalık bizzat bu dilleri konuşanların malumudur. Karşılıklı birbirini anlamamanın olmadığı durumlarda bile bu dilleri konuşanlar çok miktarda ortak kelimenin varlığını teşhis edebilmekte ve dillerinin akraba olduğunu bilmektedirler.” (Burlak-Starostin, 2005: 19).” diyerek buna işaret etmektedirler.

Karşılaştırmayı yaparken Türkiye Türkçesinden başlayarak ve sırasıyla her lehçeyi başa almak suretiyle bu lehçelerin sadece Türkiye Türkçesi ile aralarındaki örtüşmeyi değil, aynı zamanda birbirleriyle olan ilişkilerini, yani örtüşme oranlarını da ortaya koymaya çalışacağız.

Türkiye Türkçesi:

Azeri Türkçesi ile örtüşme oranı %99 (yalnızca sümük “kemik” kelimesi farklı);

Türkmen Türkçesi ile örtüşme oranı % 95 (farklı olanlar: süñk “kemik”, köp “çok”, taze “yeni”, togolak “yuvarlak”, kiçi “küçük”, temmäki “tütün”);

Özbek Türkçesi ile örtüşme oranı %89 (farklı olanlar: kättä, ülkän “büyük”, süyak “kemik”, tuhum “yumurta”, köp “çok”, tün, keçä “gece”, emäs “değil”, ildiz, tãmir “kök”, yumälâk, dumälâk “yuvarlak”, kiçik “küçük”, tãmäki “tütün”, süzmâk “yüzmek”);

Kazak Türkçesi ile örtüşme oranı %89 (farklı olanlar: ülken “büyük”, süyek “kemik”, may “yağ”, bavır “karaciğer”, köp “çok”, tün “gece”, emes “değil”, tamır, tüp “kök”, döñgelek, domalak “yuvarlak”, temeki “tütün”);

Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %88 (farklı olanlar: çoñ, iri, uluu “büyük”, söök “kemik”, may “yağ”, boor “karaciğer”, köp “çok”, emes “değil”, tamır, tüp “kök”, togolok, tomolok, tegerek “yuvarlak”, tukumuruk “tohum, tane”, kiçine, kiçüü “küçük”, tameki, çılım “tütün”);

Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı %87 (farklı olanlar: zur “büyük”, söyek “kemik”, aşav, tuklan “yemek”, may “yağ”, bavır “karaciğer”, küp “çok”, tön “gece”, tamır, töp “kök”, tügerek, yomrı “yuvarlak”, orlık “tohum”, kikçine “küçük”, temeke “tütün”, koyaş “güneş”).

Azeri Türkçesi:

Türkmen Türkçesi ile örtüşme oranı %95 (farklı olanlar: köp “çoh”, togalak “yuvarlag”, yeni “tãze”, kiçi “ufag”, temmäki “tütün”);

Özbek Türkçesi ile örtüşme oranı %90 (farklı olanlar: kättä, ülkän “böyük”, köp “çoh”, tuhum “yumurta”, tün, keçä “gece”, emäs “deyil”, ildiz, tãmir “kök”, yumälâk, dumälâk “yuvarlak”, kiçik “ufag”, tãmäki “tütün”, süzmâk “üzmek”);

Kazak Türkçesi ile örtüşme oranı %91 (farklı olanlar: ülken “böyük”, may “yağ”, bavır “ciyer, gara”, köp “çoh”, tün “gece”, emes “deyil”, tamır, tüp “kök”, döñgelek,, domalak “yuvarlag”, temeki “tütün”);

Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %90 (farklı olanlar: çoñ, iri, uluu “böyük”, may “yağ”, boor “ciyer”, köp “çoh”, emes “deyil”, tamır, tüp “kök”, togolok, tomolok, tegerek “yuvarlag”, tukumuruk “tohum, dane”, kiçine, kiçüü “ufag”, tameki, çılım “tütün”);

Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı %87 (farklı olanlar: zur “böyük”, aşav, tuklan “yemek”, may “yağ”, bavır “ciyer”, küp “çoh”, tön “gece”, tamır, töp “kök”, tügerek, yomrı “yuvarlag”, orlık “tohum”, kikçine “ufag”, temeke “tütün”, koyaş “güneş”).

Türkmen Türkçesi:

Özbek Türkçesi ile örtüşme oranı %95 (farklı olanlar: kättä, ülkän “beyik”, tuhum “yumurtga”, emäs “dal”, yumälâk, dumälâk “togalak”, süzmâk “yüzmek”);

Kazak Türkçesi ile örtüşme oranı %90 (farklı olanlar: gövüs “kevde”, küydiröv “otlamak”, may “yag”, jana “tãze”, tün “gice”, emes “dal”, döñgelek “togalak”, urık “tohum”, kişkentay “kiçi”);

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %90 (farklı olanlar: söök “sünk”, küygüzüü “otlamak”, may “yag”, müyüz “buynuz”, calbırak “yaprak”, canı “taze”, tün “gice”, emes “dal”, süzüü “yüzmek”, emne “name”); Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı %88 (farklı olanlar: söyek “sünk”, köyderüv “otlamak”, aşav “iymek”, may “yag”, mögez “buynuz”, yana “taze”, tön “gice”, tügel “dal”, tügerek “togalak”, orlık “tohum”, kikçine “kiçi”, ni “name”).

Özbek Türkçesi:

Kazak Türkçesi ile örtüşme oranı %95 (farklı olanlar: бүkil “hama, bütün”, kevde “kökrek”, jumırtka “tuhum”, may “yag”, jüzüv “süzmek”);

Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %96 (farklı olanlar: barı “hama, barça”, çoñ, iri “kette”, may “yag”, emne “nema, ne”);

Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı %94 (farklı olanlar: tügel “emas”, tügerek “yumalak”, orlık “urug, dana”, yokla “uhlamak”, yözüv “süzmak”, esse “ıssık”).

Kazak Türkçesi:

Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %98 (farklı olanlar: togolok “döngelik”, emne “ne”);

Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı %91 (farklı olanlar: aşav “jev”, çeç “şaş”, tügel “emes”, tügerek “döngelik”, orlık “urık”, yokla “uyıktav”, koyaş “kün”, esse “ıstık”, ayel “hatın”).

Kırgız Türkçesi:

Tatar Türkçesi ile örtüşme oranı % 89 (aşav “jeü”, üterüv “öltürüü”, yafrak “calbırak”, tügel “emes”, tügerek “togolok”, orlık “uruk”, yokla “uktoo”, koyaş “kün”, yözüv “süzüü”, esse “ıstık”, ni “emne”).

Türkiye Türkçesi ile diğer lehçeler arasında farklı olan kelimelere baktığımızda da farklılıkların şu üç sebepten kaynaklandığını görüyoruz:

1. Türkçe kelimeler açısından:

- Diğer lehçelerde kullanımda olan Eski Türkçe bazı kelimelerin, mesela Eski Türkçe “süñük” (kemik), “köp” (çok), “ülken” (büyük) gibi kelimelerin bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş bulunması;
- Eski Türkçe bazı kelimelerin anlam değişikliğine uğramış olması, mesela Eski Türkçe “tün” (Türkiye Türkçesinde, mesela Eski Anadolu Türkçesi döneminde ‘dün’ şeklinde aynı anlamda kullanılırken bugün, “Bugünden bir önceki gün” anlamında kullanılmaktadır), “bağır” (Eski Anadolu Türkçesinde karaciğer) (bkz. DİLÇİN, 1991: 559), “yomrı” (yuvarlak), (“Yomru” kelimesi için bkz. ERGİN, 1997: 341) gibi kelimeler.

2. Yabancı kökenli kelimeler açısından:

- Özellikle Arapça veya Farsçadan Türkçeye geçen bazı kelimeler bugünkü Türkiye Türkçesinde standart dilde kullanımdan düşmüştür: “temeki” (tütün, sigara), “may” (yağ) (TDK Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü’nde Denizli, İzmir, Düzce-Bolu yörelerinde aynı anlamda kullanıldığı bildirilmektedir. Bkz. <http://tdkterim.gov.tr/ttas>) gibi kelimeler;
- Bazı Arapça veya Farsça sözcükler diğer lehçelerde farklı anlamda kullanılmaktadır: “zor” (iyi, iri, büyük, güzel), “taze” (yeni), “tuhum” (yumurta) gibi kelimeler.

3. Bu listedeki temel sözcükler arasında bulunmayan, yukarıda bahsedilen lehçelere Rusçadan veya Rus söyleyişiyle Batı kökenli, Türkiye Türkçesine de Rusça dışındaki Batı dillerinden giren kelimelerde farklılık olabilir. Mesela: Lehçelerde “komputer” (T.T. bilgisayar), lehç. televizor

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

(T.T. televizyon), lehç. avtobus (otobüs), lehç. universitet (T.T. üniversite), lehç. nemets tili (T.T. Almanca).

Birinci madde açısından Eski Türkçe kelimeler açısından:

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi: bir kelime (sümük) ve Türkçe kökenli; Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi: 6 kelimededen 2'si farsça, 4'ü Türkçe kökenli; Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi: farklı olan toplam 11 kelimenin ikisi Farsça kökenli dokuzu ise Türkçe kökenli;

Kazak Türkçesi ile: 11 kelimededen ikisi Farsça 9'u Türkçe kökenli kelime;

Kırgız Türkçesi ile: ikisi Farsça, 9'u Türkçe kökenli;

Tatar Türkçesi ile 13 kelimededen 3'ü Farsça veya Arapça 10'u Türkçe kökenlidir.

Swadesh'in listesindeki kelimeler leksik katmanlar açısından incelendiğinde farklılıkların hangi alanlarda olduğu daha açık bir şekilde görülebilir.

a. Fiiller açısından

Türkiye Türkçesi ile diğer lehçeler ve hepsi kendi aralarında toplam 19 fiilden 18'i aynıdır. Örtüşme oranı: % 94,7. Sadece "yüz-" fiili iki lehçede, Özbek ve Kırgız Türkçelerinde "süz-" şeklindedir.

b. Zamirler Açısından

Yedi zamir (şahıs, işaret, soru) aynı.

c. İnsan Organları Açısından

Toplam 19 kelimededen ikisinde farklılık var: Kemik (sümük, sünk, süyek vb.), karaciğer (bağır, bavır, boor vb.). Örtüşme oranı: %89, 47.

ç. Canlı varlıklar

Toplam üç canlı ismi ve hepsinde aynı.

d. Astronomi ve diğer tabiat varlıkları

Toplam 13 kelime. Bütün lehçelerde örtüşüyor.

e. Sayılar

İki kelime ve hepsinde aynı.

f. Sıfatlar

12 sıfat. %58. (kette, ülken, zur vb. "büyük", yahşı, jaksı vb. "iyi", köp "çok", taze "yeni, nemiz", döngelek, domalak vb. "yuvarlak")

g. Diğer isimler

11 isim. % 54, 54. (tuhum "yumurta", may "yağ", tüp, tamır vb. "kök", urug, orlık vb. "tohum", temeki "tütün").

5. Sonuç

Bugünkü bilgilerle ve mevcut siyasî, bilimsel anlayışla bu lehçelere dil veya lehçedir diye kesin bir hüküm vermek oldukça zor görünüyor. Çağdaş Türk lehçeleri arasındaki farklılıkların en önemli sebeplerinden biri farklı siyasî sınırlarda yaşıyor olmaları, diğeri de uzun tarihî süreçtir. Yukarıda söz edilen %95'i ölçüt olarak aldığımızda yine Baskakov'un tasnifindeki grupları oluşturan lehçeleri (Baskakov bunlara dil demektedir) bir tek dilin lehçeleri olarak kabul etmenin daha doğru olacağı kanaati uyanmaktadır. Mesela, Oğuz grubundaki dört lehçe (veya şive) birer müstakil dil olarak değil, bir dilin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

lehçeleri olarak kabul edilebilir. Bu gruptan herhangi birinin diğer gruplardaki lehçelerle ilişkisi ayrı ayrı değerlendirilebilir.

Farklı gruplarda bulunmalarına rağmen coğrafi olarak yakın bulunan lehçeler arasındaki örtüşme bazen o lehçenin kendi grubundaki başka bir lehçe ile olan örtüşmesinden daha fazla olabilmektedir. Türkmen Türkçesinin Oğuz grubunda yer alan bir lehçe olan Türkiye Türkçesi ile örtüşme oranı ve Karluk grubundaki Özbek Türkçesi ile örtüşme oranı aynı (%95)'dir. Karluk grubundaki Özbek Türkçesinin, Kıpçak grubundaki Kazak Türkçesi ile örtüşme oranı %95, Kırgız-Kıpçak grubundaki Kırgız Türkçesi ile örtüşme oranı %96'dır.

Bu çalışma eş zamanlı bir çalışma olduğu için karşılaştırılan lehçeler tarihî söz varlıkları bakımından incelenmemiştir. Bugünden geriye doğru gidildiğinde temel kelimelerdeki örtüşme oranının yükseleceği görülmektedir. 1000-1500 yılda bir dildeki temel söz varlığının değişim hızı 0,05'tir (Burlak-Starostin, 2005: 134.). Leksik düzeydeki farklılıklar sadece bir dilin lehçe ve şiveleri arasında değil, aynı lehçe veya şivenin farklı dönemlerinde de görülebilir. Aynı dili konuşan insanların birbirini anlamalarında kelimelerin yetmeyeceği, kelimelerin yan yana gelerek cümle ve kelime grubu oluşturmalarını sağlayan sentaktik ve morfolojik yapının da önemli olduğu inkâr edilemez. Türk lehçe ve şivelerinde cümle ve kelime grubu yapılarının ortaklığını söylemek malumun ilamıdır. Morfolojik unsurlardaki (isim ve fiil çekim ve yapım ekleri) farklılıkların oranını, yüzdesini çıkarmadan örtüşmenin düzeyini söylemek doğru değil, fakat bu oranın da leksik düzeydeki örtüşmeye yakın olduğu konunun uzmanlarınca genel olarak tahmin edilebilir. Ayrıca Burlak-Starostin'in, Meillet'e atfen söyledikleri gibi "Eğer dil akrabalığımda sadece gramatik ölçütler kullanılırsa çekimli dillerin akrabalığını göstermek bükünlü dillerinkini göstermekten daha zordur, tek heceli dillerinkini göstermek ise imkânsızdır"(Burlak-Starostin, 2005: 130).

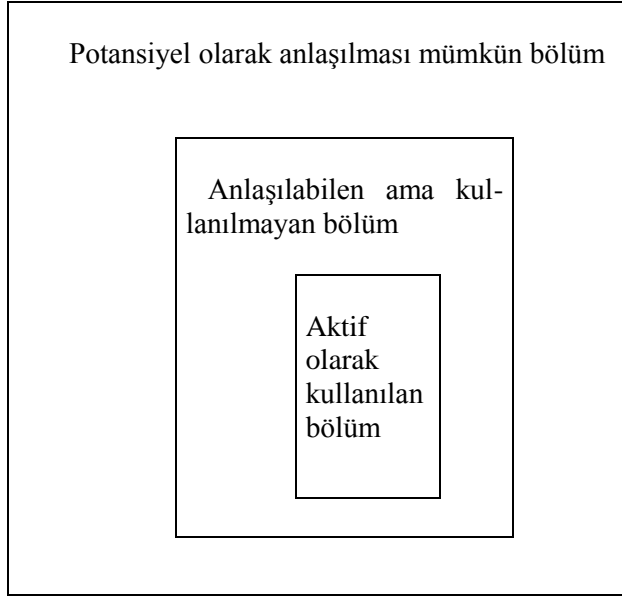
Konunun başka bir yönü de herhangi bir dilin konuşanları arasındaki karşılıklı anlaşmada, özellikle nesiller arasında, karşılıklı anlaşmayı engelleyen faktörlerin başında fonetik ve morfolojik değişikliklerin değil de leksik farklılıkların bulunduğuudur. "Aynı dili konuşan farklı nesiller arasındaki birbirini anlamının korunması için leksik değişimin çok fazla olmaması gerekir: Fonetik ve morfolojik değişiklikler, gördüğümüz gibi, iletişime az engel oluyor, ama leksik farklılıkların çok miktarda olması şüphesiz ki karşılıklı anlaşmanın kaybedilmesine neden olmaktadır, mesela, dede ile torun arasında." (Burlak-Starostin, 2005: 130).

Herhangi bir dildeki kelime hazinesi şu şema ile gösterilmekte (Burlak-Starostin, 2005: 25), yani bir dilin potansiyel kelime hazinesi dört bölüme ayrılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Anlaşılamayan ve bilinmeyen

Türkiye Türkçesi ile diğer lehçe ve şiveler arasındaki leksik farklılıklar, en azından Türkiye Türkçesi açısından, bu şemanın “aktif olarak kullanılan bölüm”ünün dışında kalan kelimelerdedir. Diğer lehçelerle Türkiye Türkçesi arasındaki farklı kelimeler yukarıdaki şemanın sırasıyla, “anlaşılabilen ama kullanılmayan”, “potansiyel olarak anlaşılması mümkün bölüm” veya “anlaşılmayan ve bilinmeyen” bölümlerinde yer almaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki çağdaş Türk lehçeleri incelemelerinde, bunların isimlendirilmesi konusunda bugün için bir terim birliği henüz sağlanamamıştır. Karşılıklı örtüşme (benzeme) oranları belirlenmeden bu lehçelerin bağımsız birer dil mi, lehçe mi olduklarını söylemek zordur. Gelecekte bu lehçeler, bir dilde var olan ortalama 2-3 bin temel kök (Burlak-Starostin, 2005: 112) bakımından, temel kök tipleri bakımından, morfolojik ve sentaktik örtüşme ve farklılıklar bakımlarından da karşılaştırılabilir. Ercilasun, bir makalesinde de çağdaş lehçeleri başlıca “ses”, “morfolojik” ve “temel kelimeler” (Ercilasun, 1997: 181-207) bakımlarından karşılaştırmıştır. Ahmet B. Ercilasun’un bu makalesinde uyguladığı karşılaştıma yöntemi daha da geliştirilebilir. Böylece sorunun çözümünde bir adım daha ileri gidilmiş olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1997), Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, 2. Baskı, Akçağ, Ankara.
- DEMİR, Nurettin, (2002), “Ağız Terimi Üzerine”, *Türkbilgi*, S. 2002/4, s. 105-116
- BURLAK, S. A.; STAROSTİN, S. A., (2005), *Sravnitelno-istoričeskoye yazıkoznaniye*, Akademiya, Moskva.
- TEKİN, T., (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg, Ankara.
- BASKAKOV, N. A., (2006), *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi*, Çev. K. Koç, O. S. Karaca, Multilingual, İstanbul.
- YAZIKI MİRA – TYURKSKİYE YAZIKI, (1997), Komisyon, Bişkek.
- BURAN, A.; ALKAYA, E., (2004), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, 3. Baskı, Akçağ, Ankara.
- VOPROSI DİYALEKTOLOGİİ TYURKSKİH YAZIKOV, (1958), Tom II, Baku.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

- ALTAYLI, S., (1984), Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü Cilt: I-II, MEB, İstanbul.
- AKDOĞAN, Y., (1999), Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük, Beşir Kit., İstanbul.
- ÖZBEK TİLİNİN İZÂHLİ LÜGÂTİ, (1981), Red. Ma'rufov, Z. M., Cilt I-II, Rus tili nâşriyâtı, Taşkent.
- ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ СӨЗДІГІ, (1999), Komision, Almatı.
- KOÇ, K.; BAYNİYAZOV, A.; BAŞKAPAN, V., (2003), Kazak Türkçesi Sözlüğü, Turan Yayınevi, Türkistan.
- BAYNİYAZOV, A.; BAYNİYAZOVA, J., Ed. Kenan Koç, (2009), Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesi Sözlüğü, IQ, İstanbul.
- TÜRKMEN DİLİNİN SÖZLÜĞÜ, Red. M. Ya. Hamzayev, (1962), Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat.
- YUDAHİN, K. K., (1988), Kırgız Sözlüğü, Çev. Abdullah Taymas, Cilt: I-II, TDK, 2. Baskı, Ankara.
- CUMAKULOVA, G., (2005), Türkçe-Kırgızca Sözlük, Bişkek.
- ÖNER, M., (2009), Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, TDK, Ankara.
- ERGİN, M., (1997), Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer, 3. Baskı, TDK, Ankara.
- DİLÇİN, C., (1991), Süheyl ü Nev-bahar, İnceleme-Metin-Sözlük, TDK, Ankara.